

DIN ISTORIA STRĂVECHE A CARPAȚILOR ORIENTALI

Gheorghe Lazarovici

Carpații reprezintă coloana vertebrală a țării. Aceștia fac legătura între Transilvania și Moldova, între Transilvania, Muntenia și Oltenia. De-a lungul vremurilor aceștia au servit ca punți de legătură între românii din ținuturi. Munții au servit românului pavază și refugiu contra năvălitorilor. Tot munții însă i-au oprit pe năvălitori.

Munții României dar în special Carpații Orientali, au fost locuiți și au asigurat hrană și adăpost încă din vremurile străvechi, din paleolitic. Primii locuitori au fost vânători specializați în vânărea ursului de peșteră iar civilizația este numită cea a paleoliticului cuartitic.

Mediul geografic în paleolitic. Paleoliticul este cuprins în perioada geologică numită *pleistocen* mai precis în pleistocenul superior. Epipaleoliticul, epoca următoare paleoliticului, este în *holocen*, perioadă geologică în care ne aflăm și astăzi.

În zona Carpaților Orientali au fost efectuate diagrame polnice privind evoluția vegetației și deci implicit a climatului în acele vremuri. Din analizele de la Dîrțu-Ceahlău, Bistricioara, Cremenea de la Sita Buzăului (CÎRCIUMARU 1980, fig. 51-52, 54-55) și din altele (CÎRCIUMARU 1980, fig. 13-17, 23-25, 30-36) rezultă situația climatului în zona de care ne ocupăm. În general este vorba de o perioadă de încălzire (Ohaba B) după care începe o perioadă de răcire (stadiu glaciatic și un tardiglaciatic), datată pe la 25.000 î Ch.

În Carpații Orientali și mai ales în județele Harghita și Covasna urme paleolitice și epipaleolitice sunt la Cheia-Rîșnov, Sita Buzăului, Întorsura Buzăului, Leț, Bardașu, Scaune-Bicaz, Dîrțu-Ceahlău, Bistricioara (23500+4450; -2850 BC) și Râșnov - Gaura Cheii (27.750+1700; BC).

MUSTERIANUL. În Peștera Cheia de la Rîșnov, la baza stratului de cultură, în depuneri de la sfârșitul perioadei glaciare, a fost descoperit un nivel de locuire, cu unelte de cuarțit. Aceste unelte sunt caracteristice civilizației din vremea vânătorilor specializați în vânărea ursului de peșteră, cultură caracteristică descoperirilor din Carpații Meridionali.

Peste acest strat sunt urmele unor descoperiri aurignaciene identificate încă din anul 1910, pus în legătură cu aurignacianul de la Willendorf din Austria.

Depresiunea Întorsura Buzăului. În stațiunea de la Sita Buzăului - Cremenea (Mulul Dimu Buzea), jud. Covasna, depunerile arheologice aparțin unui orizont aurignacian mijlociu (PĂUNESCU 1970). După un strat de steril urmează depuneri gravetiene (CÎRCIUMARU 1975; CÎRCIUMARU 1980, p. 182) și o depunere mai groasă din tardenoisian (CÎRCIUMARU 1980, fig. 60).

La altitudinea de 720 m, unde se află stațiunea, analizele polenice arătau prezența stejărișului amestecat cu ulm (Ulmus), fiind un peisaj similar golurilor de munte, cu pîlcuri răzlețe de pădure. Există un puternic covor ierbos din Compositare (46%) și gramineae (26,4%). Aceste sedimente încep cu perioada de încălzire climatică de la sfârșitul interstadiului glaciatic Ohaba, nivel în care s-au descoperit piese arheologice aparținând aurignacianului mijlociu (CÎRCIUMARU 1980, p. 175).

Materialele litice cele mai vechi constau din lame retușate, burine, gratoare burine, gratoarele lame și așchii ș. a. (PĂUNESCU 1970). Aceste piese se foloseau ca arme de vânătoare, răzuitoare, cuțite, burghie și altele.

AURIGNACIACUL. În Bazinul Ceahlăului, la Dîrțu, într-un strat cu o vegetație identificabilă după urmele de polen ce indică un stadiu glaciatic cu o trecere spre interstadiul

Ohaba A, a fost descoperit un nivel aurignacian mijlociu (CÎRCIUMARU 1980, p. 156, fig. 52). Acesta este mai timpuriu decât în alte părți ale țării, în el sesizându-se elemente de tradiție musteriană (PLOPȘOR & 1966; CÎRCIUMARU 1980, p. 168).

Asemenea urme materiale sunt de căutat și în peșterile de la Merești.

EPIPALEOLITICUL sau mezoliticul este o perioadă intermediară între paleoliticul final și neoliticul timpuriu. Specialiștii din România preferă termenul de epipaleolitic. Evoluția acestuia începe din mileniul XI până în mileniul VII î. Ch. Această vreme este reprezentată de evoluția a două cercuri de civilizație. Una reprezintă continuarea unei evoluții începute în așezările gravettiene târzii din Moldova. Alta aparține civilizației Swideriene, descoperite în stațiunile înalte, la peste 1000 m, de la Scaune și Bardosu, din comuna Ceahlău.

GRAVETIANUL. Urme ale acestei civilizații sunt în zona Carpaților Orientali la Bistricioara, datele de cronologie absolută (C14) sunt între 20.000 și 15.000 î. Ch. (DUMITRESCU - VULPE 1988, 14). Uneltele specifice sunt vîrfurile *La Gravette*, lamele *à bord abattu*, gratoare pe lamă, pe cap de lamă, burine diedre pe lamă și altele. Aceasta a avut o perioadă îndelungată de evoluție cunoscând un epigravetian și un tardigravetian. În sud-estul Transilvaniei sunt descoperiri din aceste ultime etape.

Descoperiri au fost făcute la: Dîrțu-Ceahlău, un nivel de locuire gravetian mijlociu și superior (CÎRCIUMARU 1980, p. 156, fig. 52), aparținînd unui orizont cu vegetație de tip Ohaba A (parțial), dar mai ales Ohaba B (pentru gravetianul superior) (CÎRCIUMARU 1980, p. 156, fig. 52). Această civilizație este răspândită pe spații vaste (KOZŁOWSKI 1978, 95).

SWIDERIANUL. Acesta este o cultură mezolitică sau epipaleolitică răspândită în Polonia și Ucraina (PLOPȘOR 1958, 23-26). Dinspre nord vin unele comunități de vânători în urmărirea vînatului purtând caracteristicile civilizației swideriene. Aceștia, din punct de vedere climateric, aparțin perioadei de la sfîrșitul fazei Erbiceni V, evoluînd în cursul Atlanticului, persistînd în Suboreal. Descoperiri ale acestei civilizații au fost făcute în Munții Ceahlăului la Scaune și Bardosu (DUMITRESCU-VULPE 1988, 15).

Unele din descoperirile de la Ceahlău sunt la altitudinea de 1300 m (4248, 508; 1171, 19). Comunitățile acestea sunt specializate în vînațoare. Unealta specifică este vîrfurile de săgeată cu peduncul, la care se adaugă alte piese specifice epipaleoliticului: burine, gratoare, vîrfuri de tip Psedmost ș.a. (PLOPȘOR 1958 pl. VII).

TARDENOISIANUL. Este o civilizație mezolitică sau epipaleolitică larg răspândită în zonele învecinate României (cultura Murzac Koba): Slovacia, Ungaria, Jugoslavia, Polonia, Moldova, (BANESZ 42, 202-203; BRUKNER 1966; 1978, 76; SREJOVIČ 1973 252; MAKAY 1970, 48-49; KALICZ 1965, 33; NANDRIȘ 1972, 61; COMȘA 54, 32; DOLUNKHANOV 1973, 30) dar și spre sud (MILOVIC 247, 82; PLOPȘOR 1959, 223). Originea acestuia în România este rezultatul a două grupe ce pătrund pe teritoriul țării. Aceasta este etapa în care se face trecerea de la Boreal la Atlantic, datată între 6.225 - 5.500 î. Ch.

O asemenea grupă cunoaștem în zonă, în depresiunea de la Întorsura Buzăului, unde s-au descoperit urmele izolate ale unor vânători mezolitici, o civilizație tardenoisiană, de origine nord-pontică care au o evoluție îndelungată (CÎRCIUMARU 1980, fig. 60; DUMITRESCU-VULPE 1988, 13).

Caracteristic acestei civilizații este industria litică formată din trapeze, lame și semi-lune. Aceștia păstrează economia de vînațoare, pescuit și cules. Multe civilizații neolitice au în industria lor elemente tardenoisiene (PĂUNESCU 1965, 331).

NEOLITICUL TIMPURIU

Neoliticul timpuriu nu evoluează, cum ar fi de așteptat, din comunitățile epipaleolitice sau mezolitice ci este rezultatul unui proces de migrație și difuziune mai larg, ce cunoaște mai multe etape. Procesul acesta este definit ca proces de neolitizare și el durează cca 1 mileniu. Descoperirile de pe teritoriul țării de la Gura Baciului, Ocna Sibiului și Cîrcea (VLASSA 1976; LAZAROVICI - MAXIM 1995; PAUL 1989) sunt dintre cele mai importante și au permis definirea clară a acestui proces precum și rolul pe care l-au jucat regiunile noastre în culturile și civilizațiile din Balcani și din regiunile est central-europene.

Acest proces se apreciază că începe în jurul anilor 5.500 î. Ch., dar datele de carbon recalibrate împing acest proces mai de timpuriu, cu aproape un mileniu. Datele de C_{14} nu sunt numeroase și nu sunt nici indiscutabile.

În sud-estul Transilvaniei acest proces începe mai târziu. Aceasta nu pentru că aceste zone nu ar fi fost potrivite vieții neolitice cât mai ales faptului că populațiile care au dat naștere procesului de neolitizare nu au fost prea numeroase iar distanța între stațiuni era mare (cca 150-200 km), deci și procesele de difuziune fiind limitate. Pe de altă parte socotim că în aceste zone trebuie să fi fost o populație tradenoisiană destul de numeroasă.

Procesul de neolitizare se petrece în valuri succesive:

-primul ar fi la orizontul gura Baciului I - Cîrcea I - Ocna Sibiului I;

-următorul ar fi la nivel Cîrcea II - Gura Baciului II cuprinzând un puternic proces de difuziune și procese de retardare. Asemenea descoperiri trebuie să fie mai numeroase, ele apar în Banat la Cuina Turcului I, Fratelia și Foeni, iar în Jugoslavia acestea sunt cuprinse sub termenul de Monocrom (opiniile noastre: LAZAROVICI 1983; 1984; 1985, 1994);

-cel de-al treilea val ar avea două etape. Prima etapă este marcată de descoperirile de la Leț I. El ar cuprinde un orizont cu ceramică pictată bicrom sau policrom, fiind răspândit pe spații largi (POPUȘOI 1971). Acesta duce la neolitizarea sud-estului Transilvaniei și a zonelor imediat învecinate din Moldova, fiind același proces, el apărând la Trestiana I, Voetin, Lunca-Poiana Slatinii și altele (URSULESCU 1984). Acesta ar cunoaște și un puternic proces de difuziune în Moldova. A doua etapă ar fi caracterizată prin descoperirile de la Leț II, care duc la încheierea procesului de neolitizare din Transilvania, Moldova și Crișana (LAZAROVICI 1984; 1987; 1993).

-Paralel cu cea de-a doua etapă, în regiunea dunăreană, în special în sudul Banatului, este un alt proces de migrație urmat de alte procese de difuziune, cunoscute sub numele de cultura Vinča, faza A, care factori împing procesul de neolitizare până în regiuni din Europa, est-centrală și centrală. Pe teritoriul țării, în estul și nordul Jugoslaviei este asociat cu fenomenul Policromiei (LAZAROVICI 1987).

Din aceste motive, descoperirile arheologice din sud - estul Transilvaniei sunt deosebit de importante pentru înțelegerea marilor procese și fenomene de neolitizare din România și Europa est-centrală. Acestea explică și procesele de neolitizare din Carpații de est și zonele învecinate din Moldova și Republica Moldova.

La Leț sunt trei orizonturi de locuire marcate cu Leț I-III. Acestea au fost bine publicate și au jucat rol deosebit în precizarea evoluției neoliticului timpuriu din România, la periodizarea culturii Starčevo-Criș, mai ales pentru definirea fazelor III și IV (LAZAROVICI 1979).

Descoperiri similare celor de la Leț au fost făcute în stațiunile neolitice de la Sfântu Gheorghe - Bedeháza, Turia, Cernat și altele. Aceste cercetări au fost făcute prin concursul sau direct de către prof. Zoltan Szekely, un cunoscut și apreciat arheolog secui. Primele son-

daje sunt făcute de Ion Nestor și Kurt Horedt (MACREA 1959; VLASSA 1966; LAZAROVICI 1979). Un studiu, scris în urmă cu câțiva ani împreună cu Z. Szekely, trimis la Brașov, a rămas la tipar sine die. Nu reluăm datele acelea dar comentăm cu cunoștințele de azi rezultatele descoperirilor făcute de prof. Szekely și cele din zonă.

Unele observații despre materialele de la Leț. Cele mai interesante obiecte sunt, după părerea noastră, micile altărașe de cult. Este vorba de mici altărașe ce serveau ca lămpi pentru arderea unor grăsimi. Acestea au și rol practic acela de iluminat dar și cultic, cu scopul de a arde ca jertfă pentru divinitate. Mai toți arheologii le socot altărașe de cult.

Forma pieselor de la Leț diferă de cele din alte zone din Banat, Transilvania și Moldova din vremea orizonturilor cu ceramică pictată bicrom și policrom. Acestea au corpul o cupă sprijinită pe trei picioare. Pe picioarele altărașelor din nivelele Leț I și II sunt redați în relief doi ochi (ZAHARIA 1962; 1964 13, 17, fig. 5, 7.19), fie niște apăsări triunghiulare ce mărginesc piciorul (ZAHARIA 1964, 28, 7.18). Asemenea situații, elemente sau obiecte apar în Transilvania la Gura Baciului (LAZAROVICI - MAXIM 1995, 24.1), în Moldova la Trestiana (POPUȘOI 1971, 27, 4.6), în Banat la Beșenova Veche (azi Dudeștii Vechi: LAZAROVICI 1979, X.B4-6) sau Buziaș-Silagiu (LAZAROVICI-SFETCU 1990), în Banatul de Vest la Cristurul Sîrb, în Jugoslavia la Donja Branjevina (niv. I a: KARMANSKI 97, p. 43) și Tečić (G 92, VIII.5) și în Ungaria la Kotocpart-Vata, Tiszaug ș. a. (KUTZIAN 1944, p. 6, 36, pl. 6.2, 3, 6; 34.14; 35.6, 10; 35.1-2,4; 36.2,5)

Asemenea obiecte și elemente de cult apar, după cum se vede de mai sus, pe spații mari, dovadă a legăturilor, contactelor și credințelor comune. În același timp ele reflectă marea unitate culturală a neoliticului timpuriu, dar și procesele de migrație și difuziune ce vehiculează asemenea elemente.

Materialele de la Imeni. Din săpăturile lui Z. Szekely provine o ceramică amestecată cu degresant de nisip, nisip și măr, nisip și pleavă. Arderea este slabă, peretele vasului, uneori nu este străbătut de foc în întregime (fig. 4.1-2,7).

Formele de vase sunt: vase mari de provizi ((fig. 4.2, 4, 6, 8), vase globulare, cupe sau vase cu picior, cupe cu picior lobat (fig. 4.10).

Decorul constă din barbotină organizată formând motive vălurite (fig. 4.5 - 6, 8), incizii fine dispuse în căprior (fig. 4.7), incizii late în parchet (fig. 4.6). Acest din urmă motiv apare redat și prin pictură (Leț: ZAHARIA 1964, 12.10, 13; VLASSA 1966, 5.15-17), în stațiuni contemporane din Jugoslavia (Gornja Tuzla C43, IV.2, 9; Zelenikovo GALAOVIC, 1962; 1967) dar și în stațiuni din Moldova, din faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș (Valea Lupului, Perieni, Iacobenii, Grumăzești ș.a. (Ursulescu 1984; Marinescu 1993).

După factură, tehnică, decor, forme și analogii stațiunea poate fi încadrată în faza Starčevo-Criș IV A. Unele elemente pot fi și de fază III B dar acestea sunt puține. Stațiunea este probabil rezultatul unui proces de difuziune din faza Leț II.

Descoperirile de la Sf. Gheorghe - Bedeháza (fig. 1)

Materialele de la Cernat (fig. 2). Ceramica este lucrată mai ales cu nisip (fig. 2.1-2, 5-6, 22), nisip și pleavă (fig. 2.3,7, 10), nisip, pleavă și măr (fig. 2.4, 8, 12), având uneori un slip brun (fig. 2.9).

Formele sunt specifice momentului de după apariția chalcoliticului balcano-anatolian marcat de influența Policromiei sau Vinča A. Pentru aceste etape semnificative sunt formele bitronconice (fig. 2.1, 5-6, 9). Influența orizonturilor cu policromie este la fel determinată de formele bitronconice, sus menționate, cât și de unele forme specifice, cum este oala cu buza cilindrică (fig. 2.2) sau vasele cu picior lobat (fig. 2.12).

Prezența masivă a nisipului în pastă, decorul plastic, combinat cu barbotină organi-

zată, barbotină în valuri, formele de vase și tehnologia, ne determină a plasa stațiunea în etapa IVA/IVB a culturii Starčevo-Criș, conținând toate caracteristicile stabilite de noi pentru stațiunile din Banat, Transilvania, Moldova, Crișana pentru zonele nordice ale Câmpiei Române (LAZAROVICI 1977; 1979; 1984; 1985, 1993).

În această vreme are loc formarea unei categorii de pastă care evoluează spre ceea ce în zonele de vest ale țării formează grupele liniar-ceramide. Este vorba de fragmentul de vas de provizii (fig. 2.4), lucrat din pastă de aspect moale, determinată de prezența mărului, al resturilor organice din măr, al plevei precum și arderea mai slabă. Piesa a fost descoperită în *mormântul T* din SI.

Descoperirile de la Turia. (fig. 3). Între anii 1982-1984, Z. Szekely a săpat la Turia, în punctul Alpar, unde a descoperit mai multe materiale. Motivele decorative sunt cele caracteristice etapelor evolute ale culturii Starčevo-Criș (fig. 3.1-6). Ceramica este bine arsă, netezită bine sau lustruită. Formele de vase sunt cele fine cu muchia ascuțită (fig. 3.7-11).

Dintre acestea mai interesant este un vâscior din pastă gălbuie amestecat cu nisip și pleavă, bine ars, de o factură și forme caracteristice pentru etapa Starčevo-Criș IIIB-IVA cu decor din apăsări dreptunghiulare. Mai sesizăm prezența unor caneluri pe umăr (fig. 3.7, 10), element caracteristic pentru trecerea de la etapa SC IIIB spre SC IVA. Asemenea stațiune se dezvoltă din cele de tip Leț II, fiind însă o stațiune în evoluție, nu în retardare.

Încadrarea și sincronizările etapei Starčevo-Criș IVA din aceste zone, cu Vinča A2 și cu unele orizonturi ale Policromiei (a doua etapă după noi: prima etapă ar fi cele de tip Leț I, a doua etapă ar urma celelalte descoperiri: Leț II, Trestiana II, Valea Lupului ș. a.), precum și cu începutul procesului de formare al culturii Dudești se bazează, printre altele, pe următoarele situații, materiale și fapte:

- de prezența unor materiale de import Vinča A2 în mai multe complexe, în stațiunea de la Moldova Veche, din sudul Banatului, de pe Dunăre, într-o stațiune Starčevo-Criș, de fază IV A (fig. 5.1-2, 4; 6.10);

- de existența unor butoni, caracteristici orizontului cu policromie din ambele faze, care după pastă aparțin unor etape evolute (fig. 6.2-3);

- de prezența unor forme de vase, la Moldova Veche (fig. 5), cu analogii directe în descoperirile din sud-estul Transilvaniei, cu toată distanța mare, ceea ce arată o evoluție similară, pe spații largi;

- de prezența unor elemente de stil Dudești, în formare, realizate pe pastă specifică fazei SC IVA, arată că la baza culturii Dudești stau două componente: policromia și Vinča A. Dintre acestea amintim benzile hașurate (6.13-140), buzele late (fig. 6.8, 9, 12), suprafața netezită cu băț rupt, asociată cu impresiuni cu unghia (fig. 6.15, 18).

Aceste fenomene se petrec la nivel Vinča A2 - SC IVA. Lipsa lor în sud-estul Transilvaniei, precum și de ambele părți ale Carpaților Răsăriteni arată lipsa influențelor directe ale culturii Vinča asupra fenomenelor din sud-estul Transilvaniei și din Moldova. Prezența vinčiană se manifestă indirect, prin intermediul etapei SC IIIB, a policromiei evolute. Aceste fenomene, din sud-estul Transilvaniei și cele contemporane și învecinate din Moldova, au o evoluție proprie. Faptul că mulți dintre colegi vorbesc de cultura Vinča, de prezența sau influențele ei trebuie să privească pentru zonele sus menționate ca fiind indirecte.

Aceste probleme sunt deosebit de importante pentru înțelegerea evoluției neoliticului timpuriu, a marilor procese de migrație și difuziune și a fenomenelor care se petrec la sfârșitul neoliticului timpuriu și la nașterea neoliticului mijlociu.

NEOLITICUL MIJLOCIU

Nașterea neoliticului mijlociu în zona Carpaților Orientali este puțin cunoscută din lipsa unor cercetări recente în aceste zone asupra acestor probleme. Așa cum se prezintă lucrurile astăzi, acest proces ar fi ca rezultat al unei migrații din zonele nordice și nord-estice, determinată de ceramica lineară cu note muzicale.

Cele mai importante și mai extinse cercetări din Moldova sunt cele de la Târpești. Glăvănești Vechi, Traian, Topile și Mihoveni. În Transilvania asemenea descoperiri apar mai ales în zonele de sud est (la Rupea, Bancu, Hărman) dar și spre zonele centrale la Cipău, Morești, Turdaș (TEODORESCU 1963, 225, fig. 1; COMȘA 1987, 222; VLASSA 1959; DUMITRESCU 1983 p. 112-113; MARINESCU 1993). Ritul funerar al acestei vremi este înhumația în poziție chircită, cum este semnalat la Cipău (VLASSA 1961 COMȘA 1987, 233).

Pentru această perioadă, în fața cercetătorilor stau multe probleme de rezolvat pe care dorim să le menționăm, dată fiind importanța problemei și a zonei pe care o analizăm:

1. Se presupunea că civilizația liniară cu note muzicale pătrunde pe teritoriul Transilvaniei din Moldova, dată fiind răspândirea ei în sud-estul Transilvaniei. Prezența unor descoperiri cu ceramică liniară cu note muzicale, din aceeași vreme și în centrul Transilvaniei, lasă deschisă posibilitatea apartenenței zonelor centrale, estice și nordice ale Transilvaniei la acest proces.

2. Până în prezent nu cunoaștem exact evoluția primei etape a neoliticului mijlociu din bazinul central și superior al Mureșului și nici al Someșului Mare. Altfel zis, nu știm situația neoliticului mijlociu în Carpații Orientali și zona din vestul lor. Situația nu este cu mult mai bună nici în estul Carpaților, lipsind și acolo date din vremea primei etape a neoliticului mijlociu.

3. În zona cercetată la Tg. Mureș sunt două genuri de comunități: unele liniare cu note muzicale la Cipău și Morești; altele cu ceramică pictată, la Zau de Câmpie, ambele fiind contemporane dar aparținând altui cerc cultural. Cercetările viitoare au menirea de a da răspuns unor asemenea probleme și întrebări, a naturii, și cronologiei legăturilor etno-culturale.

Lipsa unor cercetări și săpături în zonele de est ale Transilvaniei lasă loc unor discuții sterile asupra problemelor de bază.

NEOLITICUL TÂRZIU

Acesta este mai bine cunoscut prin cercetările referitoare la cultura Precucuteni, civilizație care ocupă întreaga etapă a neoliticului târziu, fiind contemporană cu alte civilizații din vestul Transilvaniei, unde apar sub forma unor importuri în grupele Turdaș (DUMITRESCU, H. 1966, p. 432), Tăulaș (DUMITRESCU, H. 1984, p. 13), Iclod (la Iclod: LAZAROVICI-MAXIM 1987, fig. 10.17-20; IX.1-5; și Țaga materiale inedite în săpăturile lui M. Wiettmberger-M. Meșter și Gh. Lazarovici în 1995) și în stațiuni Petrești timpurii (PAUL 1992, 125-127), Cîlnic, Lumea Nouă, Bernadea, Noșlac ș. a.: MARINESCU-BÎLCU 1974, p. 133-134).

Poziția stratigrafică și sincronismele cu alte civilizații sunt asigurate prin importurile Precucuteni în mediul Iclod, Petrești (sus pomenite) și Vinč C, care observații sunt confirmate prin săpăturile de la Mintia unde descoperiri Precucutenii I din nivel II sunt în strat cu materiale Tisa I și suprapun descoperiri Vinča C (DRAȘOVEANU - LUCA 1990, p. 13, fig. 3.4).

Cultura Boian

Materiale ale culturii Boian apar în sud-estul Transilvaniei. Unele din acestea au fost atribuite culturii Precucuteni I, altele, cum sunt cele de la Feldioara, aparțin fazei Giulești aparând și elemente ale fazei Vidra ale culturii Boian (COMȘA 1965; 1987, p. 42). Anterioritatea acestor descoperiri în sud-estul Transilvaniei, față de cele Precucuteni I, este asigurată de existența a două nivele la Feldioara, unde în nivelul inferior sunt descoperiri Boian-Giulești, în cel superior Precucuteni I cu elemente Boian-Vidra (MARINESCU-BÎLCU 1974, 132; COMȘA 1987, 42). Materiale Giulești sunt amintite și la Ariușd, în nivel V, în nivel Cucuteni A (SZEKELY 1965, 271);

Cele de mai sus arată că în sud-estul Transilvaniei au loc mișcări etno-culturale la nivelul fazelor Boian-Giulești și Precucuteni I și apoi Cucuteni A. Ecoul lor se simte și în sud-vestul Transilvaniei prin importurile Precucuteni din mediu Tăulaș II, în fazele Petrești AB.

Aceste mișcări etno-culturale nu sunt singulare. În sud-vestul Transilvaniei, în Bazinul Mureșului, la nivel Boian Giulești - Tăulaș II, au loc asemenea mișcări etno-culturale: primele sunt la nivel Vinča B2/C, unde apar elemente de legătură cu Turdaș II (la Vrșac - *At*; Sălbăgel-Seliște). Acestea sunt anterioare sau contemporane cu cele mai vechi elemente Vinča C (LAZAROVICI 1987; 1991, 67-70, 74-80; 1994, 61 și urm.; DRAȘOVEAN 1991, 59-66, 71-73; 1994). Altele sunt cele de tip Vinča C (LAZAROVICI 1987; 1994; DRAȘOVEAN 1994) și descoperirile de tip Petrești din Banat (LAZAROVICI 1987; 1994) grup Foeni, definit de Fl. Drașovean (DRAȘOVEAN 1994).

Acestea demonstrează, pe de o parte, apartenența fenomenelor etno-culturale din sud-estul Transilvaniei la grupele etno-culturale din Cîmpia Română, fie este vorba de un impuls mai larg care a dat naștere unor noi grupe etno-culturale. Răspuns mai clar acestor probleme se va putea da în urma unor viitoare săpături în sud-estul Transilvaniei.

Cultura Precucuteni

Descoperiri aparținând culturii Precucuteni au fost făcute în numeroase stațiuni, unele sondate de Zoltan Szekely cum este cea de la Ereteghin (SZEKELY 1967). Din cercetările recente sunt de amintit și descoperirile de la Turia, pe terenul Bisericii reformate, unde au apărut materiale din faza timpurie a culturii Precucuteni (comunicare a lui Z. Szekely la Pitești, 1988).

Asemenea descoperiri mai sunt la Sf. Gheorghe, Feldioara, aparținând fazei Precucuteni I. Materiale Precucuteni II și III în Transilvania mai apar la Alba Iulia, Bancu, Brăduț, Cașolț, Călnic, Daia Română, Ghirbom, Hălchiu, Pianu de Jos, Poiana în Pisc, Mihail, Ocna Sibiului, Petrești, Răhău, Tărtăria și Turdaș (MACREA 1959, p. 427, fig. 23; MARINESCU-BÎLCU 1974, 17, 131-133; PAUL 1981, 224).

Caracteristică fazei timpurii este ceramica cu decor excizat, asociată cu linii incizate, benzi incizate înguste, incizii cu puncte, pliseuri și caneluri (MARINESCU-BÎLCU 1974, p. 134).

În săpăturile din 1962 de la Ereteghin a fost descoperită o locuință pe mijlocul peretelui vestic având o vatră patrulateră cu dimensiunile de 1 x 0,75 m, o groapă și un cup-tor de pâine (SEKELY 1967, 76). Locuința avea podeaua și vatra suspendată.

Ceramica uzuală din acea stațiune era amestecată cu cioburi pisate. Dintre forme

amintim vasul borcan iar ca decor este barbotina organizată. Ceramica semifină și fină are: amestec nisipos, cioburi pisate sau resturi organice; formele de vase profilate, pahare, capace; decorul din ornamente excizate, incizii, apăsări și motiv în tablă de șah.

Descoperirile de la Eresteghin și Turia sunt deosebit de importante deoarece ele diferă, prin unele caracteristici, de etapă Precucuteni I din Moldova. Materialele din Transilvania de sud-est sunt de factură mai bună. Impresia pe care ne-o lasă aceste descoperiri (în special cele văzute la Turia) este geneza lor din descoperiri de tip Giulești sau elemente înrudite, problemă insuficient lămurită și analizată în literatura de specialitate.

Din aceste motive opinia noastră este că geneza culturii Precucuteni se petrece undeva în sud-estul Transilvaniei. Prezența numeroaselor descoperiri, materiale izolate și importuri Precucuteni I sau de tip Precucuteni I (genul celor din Moldova) în Transilvania trebuie revăzută în lumina noilor materiale și prezența lor în noile condiții stratigrafice și a interpretării istorice.

Socotim necesar să precizăm că descoperirile Precucuteni din bazinul Someșului Mic și al afluenților lui (Iclod și Țaga) apar în mediu Iclod evoluat (etapa II/III) sau în stațiuni unde se petrece o sinteză Iclod-Petrești (de la Țaga și Baci - *str. Nouă*). Din păcate zona Someșului Mare, de unde ar fi posibil să obținem observații noi, este lipsită de săpături sistematice, de aceea nu se cunoaște evoluția neoliticului mijlociu și târziu de aici. Mai trebuie precizat că sinteza Iclod - Petrești se petrece în Bazinul Someșului Mic, la nivel Iclod II/III, iar la Baci - strada Nouă aceasta se petrece după faza Petrești AB (KALMAR-MAXIM 1991, 137).

Sinteza are loc, deci, cândva în cursul fazei Petrești B sau după această fază, problemă ce mai trebuie precizată stratigrafic, materialele și situațiile descoperite până acum nefiind suficient de clare.

Importanța cercetărilor din sud-estul Transilvaniei, în aceste situații are o pondere mai mare.

ENEOLITICUL

Epoca eneolitică este marcată de o dezvoltare deosebită a metalurgiei aramei. Transilvania și Banatul sunt deosebit de bogate în surse și descoperiri de obiecte de cupru. În această epocă se constată existența unor numeroase influențe sudice. Acestea contribuie la geneza și difuziunea metalurgiei aramei. Condițiile și bogățiile naturale în surse de cupru nativ, din zona Carpaților Orientali preferat în metalurgia aramei, au favorizat dezvoltarea extraordinară a prelucrării aramei.

Analizele recente asupra unor obiecte (BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992) și mostre de cupru nativ, din diferite zăcăminte din Transilvania și Europa (POPA - LAZAROVICI - OLARIU 1995), au arătat, neîndoindu-se, apartenența locală, transilvăneană a majorității topoarelor și obiectelor masive de aramă. Două dintre surse se detașau: cele din Apuseni (Băiuț și Criscior) și cea din Carpați Răsăriteni, din zona minelor Bălan.

Cultura Petrești

Această civilizație apare în sud-estul Transilvaniei sub forma unor materiale în descoperiri din aria altor civilizații. Din păcate, materialele nu provin din săpături sistematice sau cu observații stratigrafice mai clare și publicate.

În județele Harghita, Covasna și Brașov, descoperiri Petrești apar la Ciceu, Merești

- Peștera Calului (inf. V. Șoiom/Crișan), la Sînzieni (SZEKELY 189, 261), Cața, lângă Rupea (VLASSA 1961; 1963; 1967; 1976, 26) ș. a.

Această cultură este foarte dinamică, ea jucând un rol deosebit la geneza și difuziunea metalurgiei aramei în Transilvania.

Cea mai importantă problemă pentru arheologi, pentru cronologia neoliticului târziu și eneoliticului, este precizarea sincronismelor Petrești - Precucuteni - Cucuteni. În linii mari acestea au fost schițate. Petrești A este contemporan cu sfârșitul fazei Precucuteni I, anterior culturii Cucuteni (PAUL 1981, 231). Mai sus, din precizările noastre se putea observa prezența unor descoperiri Precucuteni în mediu Petrești. Prezența unor materiale Precucuteni I apar și în mediu Iclod-Petrești, sau sinteză Iclod-Petrești, petrecută în etape post Petrești AB.

Pentru cultura Petrești au fost precizate unele legături etno-culturale cu civilizațiile din Cîmpia Română, respectiv cu cultura Gumelnița, faza A2 (ROMAN 1973; PAUL 1981, 224-225., fig. 18).

Cultura Tiszapolgár

Această civilizație este larg răspândită în diferite zone ale Transilvaniei. Săpături în zonele de est ale Transilvaniei sunt mai puține. Descoperiri arheologice au fost efectuate în următoarele puncte:

-**Cristurul Secuiesc**, pe un platou, la capătul de sud al orașului, ce duce la Băile Fântâna Sărată, în urma unor sondaje din 1965 au fost descoperite două bordeie cu materiale din faza evoluată a culturii Tiszapolgár (SZAKELY 1983).

Cultura Ariușd

Așezările culturii Ariușd sunt situate pe promontorii (Ariușd, Cernat, Doboșeni) sau pe platouri mai ridicate (Leț, Moacșa, Olteni, Sînzieni). Cele mai multe care au fost cercetate aveau șanț de apărare (SZEKELY 1981, 42).

Descoperiri ale acestei culturi sunt în numeroase stațiuni unele aparțin unor faze, altele mai multor etape de evoluție:

Cucuteni AB:

-**Cristurul Secuiesc**, într-un bordei cu materiale Tiszapolgár târziu sau Bodrogkeresztur timpuriu a fost descoperit un fragment ceramic pictat de fază Ariușd-Cucuteni AB sau B (SZEKELY 1983, 33). În alt bordei s-au găsit, pe lângă materiale ceramice, și 3 obiecte de cupru: un ac, un nasture și probabil o bucată de cupru nativ (SZEKELY 1983, 41, III, 11-13).

-**Moacșa**, așezare cu două nivele cel superior aparținând acestei faze (SZEKELY 1965, 272);

-**Lisnău** de aici provine un fragment de vas binoclu, descoperit în anul 1934, datat în faza AB (SZEKELY 1965, 272);

-**Cucuteni B;**

-**Cernatul de Sus - Dâmbul biserteli**, materiale pictate cu brun pe fond alb (SZEKELY 1965, 272);

-**Doboșeni**, într-o groapă a fost descoperit un fragment de vas pictat cu negru pe fond alb (SZEKELY 1965, 272);

-**Leț**, materiale de fază B cu elemente Cucuteni C (SZEKELY 1965, 272);

-*Reci*, într-o locuință rectangulară au fost descoperite două vase pictate și un topor de aramă, socotite Cucuteni A2 (SZEKELY 1965, 272, pl. CXX.1);

-*Malnaș Băi*, din descoperirile vechi sunt materiale de fază B (SZEKELY 1965, 272);

EPOCA CUPRULUI

Descoperiri de obiecte de aramă. În zonă au fost amintite diferite obiecte (unelte, podoabe și arme). Unele se află în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Acestea au fost analizate privind compoziția în elemente rare și calsificate. Conținutul lor de metale este deosebit de interesant.

Dintre obiectele mai importante amintim un pumnal, un inel de sârmă și o sulă de cupru de la Ariușd, o brătară de la Cața, și un topor-târnăcop cu două brațe în cruce. Un fragment de ac (probabil o sulă), un nasture și un fragment de bară au fost descoperite la Cristurul Secuiesc, împreună cu materiale aparținând fazei evolute a culturii Tiszapolgár.

Prelucrarea aramei în așezări pare a fi documentată prin descoperirea unei bare de cupru la Cristurul Secuiesc. Unele analize pe o asemenea piesă ar putea permite verificarea provenienței metalului, Cristurul Secuiesc nefiind departe de exploatarea de cupru de la minele Bălan.

Securi de aramă, de tip Baniabic, au fost descoperite la Toplița, (jud. Harghita) (VULPE 1970, pl. 3.33, HA, cat. 33; MMIT 186), la Sfântu Gheorghe - *Örkö* (SZEKELY 1957, p. 157, fig. 9.1; VULPE 1970, pl. 42, HA, cat. 52), unde a fost descoperită o secure de aramă, în nivel Glina - Schneckenberg, după materialele ceramice descoperite se pare că este vorba de un nivel târziu, de fază B sau C. În aceeași stațiune a mai fost decoperit un mic ac de cupru, iar în așezare mai este pomenit un topor-daltă cu marginile ridicate.

Securi de tip Dumbrăvioara, dintr-o perioadă mai evoluată, au fost descoperite la Ojdula, Sf. Gheorghe în jud. Covasna, Jimbor în jud. Brașov. Aceste obiecte au fost folosite ca arme. Piesa de la Sf. Gheorghe a fost descoperită în complexele Glina-Schenckemberg (VULPE 1970, p. 32).

Securi de tip Pădureni au fost descoperite la Hărman, Hălcium în județul Brașov, Semeria, Poian, Pădureni (fost Beșeneu depozit din 10 securi), Bicfalău, Covasna (depozit compus din două bucăți), Malnaș, Măgheruș, Sânzieni, Vârghiș, jud. Covasna (VULPE 1970, pl. 42, p. 44-46). După aria de răspândire acest tip de unelte sunt o creație a comunităților din aceste zone.

Securi de tip Monteoru, varianta întâi apar la Zagon iar varianta a doua la Pădureni, jud. Covasna. (VULPE 1970, pl. 42, p. 46-47).

Alt tip de securi sunt cele de tip Balșa descoperite la Arcuș (depozit din 2 piese, a doua de tip Pătulele), în jud. Covasna și o piesă la Hărman (depozit), jud. Brașov. aceste piese sunt frecvent întâlnite în aria culturii Wietenberg (VULPE 1970, pl. 42, p. 52), făcând parte din seria topoarelor de luptă cu disc.

Sursele de cupru. O problemă deosebită a cunoașterii metalurgiei preistorice a fost stabilirea posibilelor surse de materie primă, în special cuprul. Au fost efectuate analize, prin activare cu neutroni (BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992), asupra unor piese de cupru, provenite din săpăturile de al Ariușd, afalte în Muzeul din Cluj, precum și asupra unor piese de cupru nativ, din colecția muzeului geologic. Clasificate împreună, după toate cele 14 elemente (mai jos sunt prezentate 12, la care se adaugă tantal staniu cu 0; unitatea de măsură este în PPM), s-a stabilit că cele 72 de probe au fost grupate în 5 clase finale. Piese din secuime

se grupează în trei din clase: 2.1 pumnalul de la Ariușd; 1.1 acul de la Ariușd (L40), cu o piesă rafinată și turnată în furnal, provenită din mina de la Bălan (L45); clasa 1.2 două probe din mina de la Bălan 1.2.

Local.	Au	As	Sb	Se	Hg	Cr	Ag	Ni	Sn	Fe	Zn	Co	Pr.
2.1													
Ariușd	0.9	15300	12	12.4	44	0	6230	91,99	0	850	68	0	L41
1.1													
Ariușd	00	2,58		17,9	8,5	0	4,82	173	8,03	690	39	2,7	L40
Băl fur	3,5	170	63	0	40	0	170	0	0	0	0	0	L47
1.2													
Bălan	0,8	55	10	0	808	0	0	0	0	0	0	0	L45
Bălan	0.5	20	5,9	0	1000	0	20	0	0	0	0	0	L46

Aceste clasificări ar indica drept sursă, pentru acul de la Ariușd, mina Bălan iar pentru pumnal, prin conținutul său ridicat de arsen, presupune o tehnologie deosebită, piesa intrând în categoria cuprului arsenic. Aceste clase sunt mai largi, cuprinzând toate cele 72 de piese și surse analizate.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

BĂNESZ 42 - L. Bánes, Das Paleolithikum und das Mesolithikum in der Karpaten, în Actes CISPP, VIII, Belgrad, 1973, p. 199-203.

BEȘLIU - LAZAROVICI _ OLARIU 1992 - C. Beșliu, Gh. Lazarovici, A. Olariu, O piesă de cupru din Sălaj și probleme privind analizele de cupru preistoric aflate în Muzeul din Cluj, în ActaMP, XVI. BRUKNER 1966 - B. Brukner, Die tardenoisienischen Funde von Peres bei Haidukovo aus Bačka und das Problem der Beziehungen zwischen dem Mesolithikum und präkeramischen in Donau Gebiete, în ArchJug, VII, p. 1-12.

BRUKNER 1978 - Ein Beitrag zum Studium über die neolithisierung Südwestpannoniens, în Godišniak, XVI, 14, p. 75-82.

CÎRCIUMARU - PĂUNESCU 1975 - M. Cîrciumaru, Al. Păunescu, Cronostratigrafia și paleoliticul tardenoazia-nului din depresiunea Întorsura Buzăului, în SCIVA, 26, 3, p. 315-341.

CÎRCIUMARU 1980 - M. Cîrciumaru, Mediul geografic în paleoliticul superior și culturile paleolitice din România, București.

COMȘA 1954 Considerații cu privire la evoluția culturii Boian, în SCIV, 3-4, p. 361-392.

COMȘA 1965 - E. Comșa, Cultura Boian în Transilvania, în SCIV, 16, 4, p. 629-645.

COMȘA 1987 - E. Comșa, Neoliticul pe teritoriul României, București.

ČOVIČ 1961 - B. Čovič, Rezultati sondiranja na preiatorijskom naselju u Gornjoj Tuzli, în GZM, XV-XVI, p. 79-130.

DOLUNKHANOV 1973 - P.M. Dolunkhanov, La chronologie absolue du néolithique de L'Eurasie d'après les données de la méthode au radiocarbon et de la Paleogeographie, în Actes CISPP, VIII, p. 29-33.

DRAȘOVEANU - LUCA 1990 Fl. Drașoveanu, S. Luca, Considerații preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din așezarea de la Mintia, în SCIVA, 41, 1, p. 71-76.

DRAȘOVEAN 1991 - Fl. Drașovean, Voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, 1991, p. 59-66, 71-73.

DRAȘOVEAN 1994 - The Petrești Culture in Banat, în Analele Banatului, s. n. III, Timișoara, p. 139-170.

DUMITRESCU, H. 1966 Hortensia Dumitrescu, Cîteva probleme legate de cultura Petrești, în SCIV, 17, 3, p. 422-442.

DUMITRESCU, H. - LAZAROVICI, G. 1984 - 1986, Cercetările arheologice de la Taulaș-Deva, (partea I), în ActaMN, XXI, p. 3-44.

DUMITRESCU, H. - LAZAROVICI, G. 1984-1986, Cercetările arheologice de la Taulaș-Deva,

(partea II), în ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 3-40.

DUMITRESCU 1983 - VI. Dumitrescu, Epoque néolithique et enéolithique, în Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie, București, p. 22-25.

DUMITRESCU - VULPE 1988 - VI. Dumitrescu, Al. Vulpe, Dacia înainte de Dromihete, București.

GALOVIČ 1962 - R. Galovič, Neolitsko naselje u Tečiću kod Reakva, în ZNMB, III, 31-46.

GALOVIČ 1967 - L'agglomération néolithique de Zelenikovo pres de Skoplie, în ZNMB, V, p. 149-152.

KALICZ, N. 1965 - Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös und des Theis Kultur, în Acta Arch Sz, VIII, p. 37-39.

KALMAR, Z. 1983 Z. KALMAR, Descoperiri neolitice la Țaga, în ActaMN, 20, 1983, 359-369.

KOSLOWSKY & 1978 - J. K. Kozlowsky, S. K. Kozlowsky, Le substrat mesolithique dans la partie nord de l'Europe Centrale et le processus de la neolithisation, în Godišniak, XVI, 14, p. 93-104.

KUTZIAN, I. 1944 - I. Kutzian, A körös Kultura, Budapest.

LAZAROVICI 1977 - Gh. Lazarovici, Gornea - preistorie, Reșița.

LAZAROVICI 1979 - Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, în BMN.

LAZAROVICI 1984 - Neoliticul timpuriu în România, în ActMP, 8, p. 49-104.

LAZAROVICI 1985 - Complexul neolitic de la Parța, în Banatica, 8, p. 7-71.

LAZAROVICI, G. 1985a - Sincronisme etno-culturale în neoliticul din Sălaj și din vestul României, în ActaMP, 9, p. 69-73.

LAZAROVICI 1987 - Neoliticul în nord-vestul României, Sălajul, Clujul, Bihorul, Sătmarul, în ActaMP, 11, 1987, p. 33-53.

LAZAROVICI, G. 1987 - Șocul Vinča C în Transilvania, în Acta Musei Porolisensis, 11, p. 37-38.

LAZAROVICI, G. 1991 Voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, p. 17-22, 27-29, 31, 32-40, 46, 49-58, 74, 77-81, 86, 95-120, 128-131, 135-136.

LAZAROVICI 1993 - Așezarea neolitică de la Zăuan II. Migrație și difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un sistem de analiză procesuală, în ActaMP, XVII, p. 11-47.

LAZAROVICI 1993a - Les Carpatés Orientales et la Transilvanie, în Atlas du néolithique européen, Liege, p. 243-284.

LAZAROVICI 1994 - Der Vinča C -schock im Banat, în Relations Thraco - Illiro - Helleniques, București, p. 62-100.

LAZAROVICI - MAXIM & 1995 - Gh. Lazarovici, - Z. Maxim, Gura Baciului, BMN, 10.

LAZAROVICI, G. KALMAR, Z. - Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985 în Apulum, 24, 1987, p. 9-112.

LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1986-1987 - Tipuri de locuințe din așezarea neolitică de la Parța, Sargetia.

LAZAROVICI - SFETCU 1990 - Gh. Lazarovici, O. Sfetcu, Așezarea de la Buziaș-Silagiu, în Banatica, X, p. 45-57.

MCREA & 1951 - M. Macrea, G. Ferenczi, K. Horedt, I.I. Russu, Z. Szekely, I. Winkler, Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe - Brețcu, în SCIV, II, 1, p. 299-301.

MACREA 1959 - M. Macrea, Șantierul arheologic Cașolt-Boița, în Materiale, VI, 1959, p. 416, 421-429.

MAKKAY 1970 - J. Makkay, A kökor és a Rézkor Fejér megyeben, FMT, 1, Székesfehérvár, p. 9-52.

MARINESCU-BÎLCU 1974 - Silvia Marinescu-Bîlcu, Cultura precucuteni pe teritoriul României, în Biblioteca de arheologie, XXII, București.

MARINESCU 1993 - Les Carpatés Orientales et la Moldavie în Atlas du néolithique européen, Liege, p. 191-242.

MILOJČIČ 1970 - VI. Miložič, Die Kulturbeziehungen zwischen Griechenland und Dalmatien während der jüngeren Steinzeit, în Adriatica, Zagreb, 1970, p. 81-86.

NANDRIȘ 1972 - J. Nandriș, Relations between the Mesolithic the first Temperate Neolithic: The Nature of the Problem, în AFB = Alba regia, XII, (1972), Székesfehérvár, p. 61-69.

PAUL 1981 - I. Paul, Die Gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești Kultur, în PZ, 56, 2, p. 197-234.

PAUL 1992 - Cultura Petrești, București.

PĂUNESCU 1970 - Al. Păunescu, Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, București.

- PĂUNESCU 1964 - A propos de néolithiques ancien de Drăghiceanu et de quelques survivances traditionnelles, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 297-305.
- PLOPȘOR & 1966 - C. S. Nicolaescu - Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, Le paléolithique de Ceahlău, Dacia, n. s.
- PLOPȘOR 1959 - Discuții pe marginea paleoliticului de sfârșit și începutul neoliticului nostru, în SCIV, X, 2, p. 223.
- **POP - LAZAROVICI - OLARIU 1995 - Dana Pop, Gh. Lazarovici, Agatha Olariu, Conclusions to the Geochemical Analyses of some Copper Sources and Objects, în ActaMN, 34, 1995.
- POPUȘOI 1971 - Eugenia Popușoi, Câteva date privind săpăturile arheologice din așezarea neolitică de tip Criș de la Stroe Beloescu - Bârlad, în sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie, București 1964, p. 30-41.
- ROMAN 1973 P. Roman, Substratul cultural al bronzului tracic în Acta Harghicensia, I, 1980, p. 13-21.
- SREJOVIĆ 1973 - D. Srejović, Die Anfänge des Neolithikums in Bereich des Mittleren Donauraumes, în Actes CISPP, VIII 93, 252.
- SZEKELY 1957 - Z. Székely Cercetări și săpăturile de salvare executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1955, în Materiale, III, p. 149-158.
- SZEKELY 1965 - Contribution à l'étude du développement du néolithique dans la Transylvanie sud-orientale, în Atti, Roma, II, p. 270-275.
- SZEKELY 1967 Contribuții la studiul culturii Precucuteni în Valea Oltului, în CSC, I, p. 75-84.
- SZEKELY 1981v - Sistemul de fortificare de la așezarea neolitică de la "Tysk" și la cetatea feudală "Scokas" în satul Ariușd (jud. Covasna), în Aluta, 1981, p. 39-53.
- SZEKELY 1983 - Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari, în Aluta, p. 1976-1977, p. 11-18.
- SZEKELY 1987 - La Position d'Ariușd dans le cadre de la civilisation Cucuteni, în La civilisation Cucuteni en context Européen, Iași, p. 259-261.
- TEODORESCU 1963 - V. Teodorescu, Cultura Criș în Centrul Munteniei, în SCIV, XIV, 2.
- URSULESCU 1984 - Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei, Suceava.
- VLASSA 1959 - Cultura ceramicii liniare în Transilvania, în SCIV, X, 2, p.
- VLASSA 1961 - O problemă a legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice, în SCIV, XII, 1, p. 17-24.
- VLASSA, N. 1963 - Chronology of the Neolithic in Transylvania. In the Light of the Tartaria Settlement's Stratigraphy, în DaciaNS, VII, p. 485-494.
- VLASSA 1966 - Cultura Criș în Transilvania, în ActaMN, III, p. 9-47.
- VLASSA, N. 1967, Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei, în ActaMN, IV, p. 403-423.
- VLASSA, N., 1970 - Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat, în ActaMN, VII, 1970, p. 3-39.
- VLASSA, N. 1976 - Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- VULPE 1970 - Al. Vulpe, Die Äxte und Beile in Rumänien, München, I.
- ZAHARIA 1962 - E. Zaharia, Considerations sur la civilisations Criș a la lumière des nouvelles de Let, în Dacia, n.s., VI, București.
- ZAHARIA 1964 - Considerații despre cultura Criș pe baza sondajelor de la Let, în SCIV, XV, 1, 1964, p. 19-44.

FROM THE ANCIENT PALEOLITHIC HISTORY OF THE EASTERN CARPATHIANS (Summary)

The paper analyses the prehistoric ages from the Eastern Carpathians area. *The paleolithic age* is represented by the traces of specialized communities in cave bear hunting, belonging to the *quartz paleolithic age* during superior pleistocene age, a period of cold climate, with discoveries at Dârţu-Ceahlău. Musterien discoveries are at Cheia Cave from Râşnov. After a period of warming (Ohaba B) there begins a period of cooling (the glacial phase and a tardi-glacial).

Musterien discoveries are to be found in Cheia Cave from Râşnov. On top of this layer there are the traces of *aurignacien* discoveries, identified since 1910, connected with the *aurignacien* from Willendorf (Austria).

In Ceahlău Basic, there are also to be found *aurignacien* discoveries at Dârţu pointing out elements of musterian tradition the caves from Mereşti.

The epipaleolithic age, following the paleolithic age, in holocene, a geological age in which we are today in the Eastern Carpathian Area at Dârţu-Ceahlău, Bistricioara, Cremenea from Sita Buzăului is a period of warming (Ohaba B), dated back to 25.000. Discoveries are to be found at Cheia Râşnov, Sita Buzăului, Leţ, Bardaşu, Scaune-Bicaz, Dârţu-Ceahlău, Bistricioara (23.500 ± 4450; -2850 BC) and Rîşnov-Gaura Cheii (27.750±1700; BC).

Traces of the gravettien civilization are signalled in the Eastern Carpathian Area at Bistricioara (dated 30.000 and 15.000 B.C.) with specific tools, the points *La Gravette* the razors (bord abattu), graters on razors, on points of razor burines, diedral on razors etc.

Swiderian, an epipaleolithic culture, apread in Poland and Ukraine has also traces in Ceahlău at Scaune and Bardosu at 1300 m high..

Tardenoisian is a mesozoical civilization or epipaleolithic one, largely spread in Slovacia, Hungary, Jugoslavia, Poland, Moldavia. Its origin in Romania is the result of two groups which penetrate. Characteristic of this industry is the lithic industry made up of trapezes, razors and crescents.

The Neolithic Age. The early Neolithic Age

Is the result of a migration process and larger diffusion which gave birth to *Starcevo-Criş culture*. This process is defined as a neolithization process and it has lasted for about a millenium.

The first step of the South-Eastern Transylvania comes up later, once the Chalcolithic from Balkans and Anatolia is set. It is marked by the discoveries made at Leţ I. This level contains a horizon with ceramics painted bichromely or polychromely.

Similar discoveries to those from Leţ have been made by Professor Zoltan Szekely, at Sf. Gheorghe - Bedehaza, Turia, Cernat etc. In the materials from Cernat, the ceramics is made especially with sand, sand and chaffs, chaffs and ooze. At Turia, the decrating motifs are those characteristic of the advanced step of Starcevo-Criş culture. We also notice the presence of some canels on the shoulder (fig. 3.7, 10), a characteristic element for passing from phase SC IIIB to phase SC IV A.

The Linear ceramics with musical notes Middle Neolithic

In Transylvania such discoveries appear in the Southern area (at Rupea), Bancu, Hârman), central at Cipău, Moreşti, Turdaş. The burial ritual of this period inhumation in a crouched position - Cipău.

Up to present we don't know the evolution of the first phase of middle neolithic from the central and superior pitof Mureş, Someşul Mare Rivers, neither-do we know anything about the middle neolithic in the Eastern Carpathians.

The Late Neolithic Age. It is known by the discoveries referring to Boian and Precucuteni cul-

ture, civilizations which occupies the entire phase of the late neolithic age being contemporary with civilizations from Western Transylvania.

Boian Materials appear in the South West of Transylvania, at Feldioara, they two levels, which belong Giulești and vidra phases. Giulești materials are reminded at Ariușd, too, level V in cucuteni A. Precucuteni materials appear as imports in group from Turdaș, Tăulaș, Iclod and in early Petrești stations.

Precucuteni Culture. The early discoveries appear at Ereteghin, Turia, Sf. Gheorghe, Feldioara belonging to phase Precucuteni I. From Precucuteni II and III there appear at Bancu, Brădul etc. Characteristic of the early phase is the ceramics with excised decor, associated with incision lines, narrow incision strips dotted incisions, foldings and canels (Marinescu Bălcu 1974, p. 134). The discoveries from Ereteghin and Turia are extremely important because they differ from phase Precucuteni I from Moldavia. The materials from South-Eastern Transylvania are of better kind. Our opinion is that the genesis of Precucuteni culture goes back somewhere in South-Eastern Transylvania.

Eneolithic age. Petrești Culture appears in the South-Eastern Transylvania as materials in discoveries in the area of the civilizations at Ciceu, Merești - Peștera Calului, Sânzieni, Cața, Rupea.

It is a very dynamic culture, playing an important role at the origin and spreading of the metallurgy of copper in Transylvania.

Tiszapolgar Culture. Is largely spread at Cristurul Secuiesc, where two pit house with materials of the advanced Tiszapolgar phase have been discovered.

Ariușd-Cucuteni Culture. The settlements of Ariușd culture lie on promotories (Ariușd, Cernatu de Sus, Doboșani) or on higher plateaus (Leț, Moacșa, Olteni, Sânzieni). Its division across periods is the one used for Cucuteni culture. Cucuteni A2 are discoveries at Reci. Discoveries of Cucuteni AB or B kind appear at Cristuru Secuiesc, in a pit house with late Tiszapolgar materials: a bottom and perhaps a piece of native copper. From phase AB we have discoveries at Moacșa, Lisnău. From phase B they are at Cernatul de Sus, Doboșani (with Cucuteni C elements) Malnaș Băi.

The eneolithic age is marked by a special development of the metallurgy of copper. Transylvania and Banat areas are extremely rich in sources and discoveries of copper objects, especially native copper from the Eastern Carpathian area and Apuseni Mountains, preferred in the metallurgy of copper. The recent test on some objects and deposits from Transylvania and Europe showed undoubtedly the local belonging, transylvanian one of the majority of massive copper axes. Two of the sources detached themselves definitely that from Apuseni, Băița and Criscior and that from the Eastern carpathians, Bălan area.

The analysis of some copper objects from the National History Museum of Transylvania, by its composition of rare elements: a dagger, a ring and a copper owe. From Ariușd, a bracelet from Cața, and an axe-hatched with its arms in cross shape allow the establishing of direct correlations with some sources from Eastern Carpathians.

Copper axes of Baniabic kind have been discovered at Toplița, at Sfântu Gheorghe - Orko, a copper axe in Glina level-Sneckenberg, of phase B or C, Dumbrăvicioara type axes are to be found at Ojdula, Sf. Gheorghe, Jimbor. Pădureni type axes were discovered at Hărman, Hălciu Simeria, Poian, Pădureni (The former Beșeneu a deposit of 10 axes), Bicfalău, Covasna (deposit made up of two pieces), Malnaș Măgheruș, Sânzieni, Vârghiș, a creation of the communities of the area. Monteoru type axes, first variety appear at Zagon and the second variety at Pădureni. Balșa type axes discovered at Arcuș (deposit of two pieces, the second of Pătulele type), Hărman (deposit), pieces frequently met in the area of Wiettenberg culture.

Sources of copper. The tests made by activating with neutrons on such objects, as those from Ariușd and on some sources of native copper have been grouped in 5 final classes: 2.1. the dagger from Ariușd; 1.1. the needle from Ariușd (L40), with a refined piece and cast in furnace, coming from Bălan mine (L45), class 1.2. two samples from Bălan mine. These classifications would point to the source for the needle from Ariușd, Bălan mine. For the dagger, by its heightened composition in arsenic it supposes a special technology, therefore the piece belongs to the technology of arsenic copper.

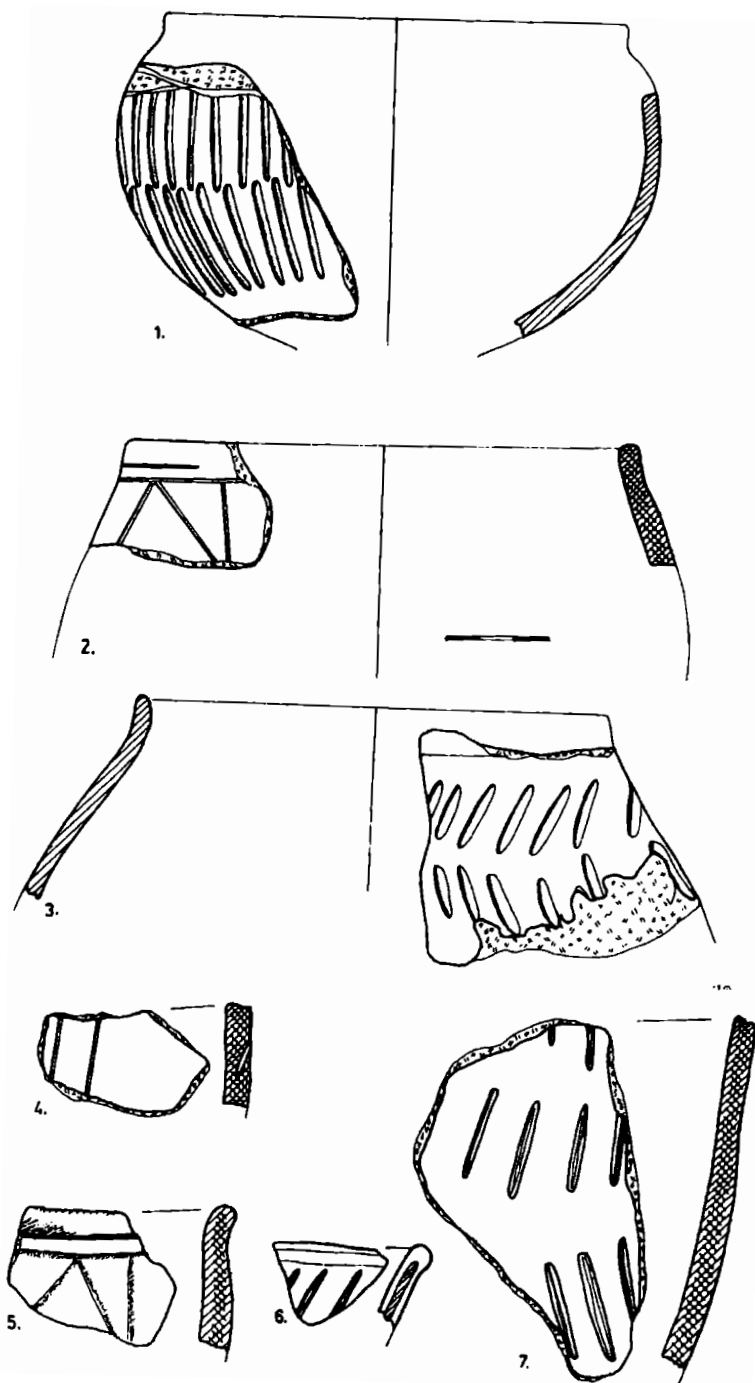

Fig. 1. Gura Baciului, *cultura Starčevo-Criș, faza II-a*; 1, 3 ceramică canelată; restul ornamente și incizii lustruite

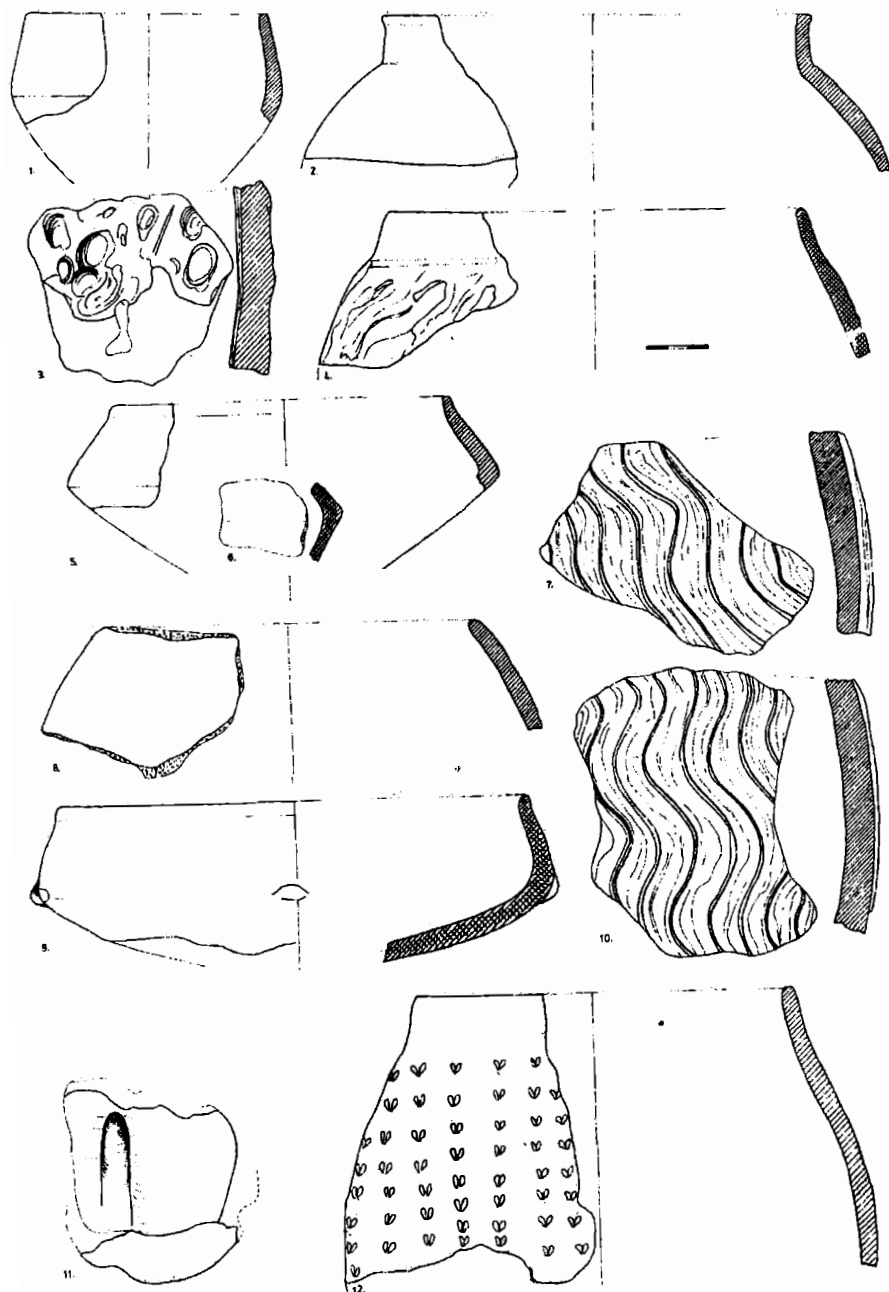

Fig. 2. Cernat, din săpăturile lui Zoltan Szekely, *cultura Starčevo-Criș, faza IVA-IVB*.

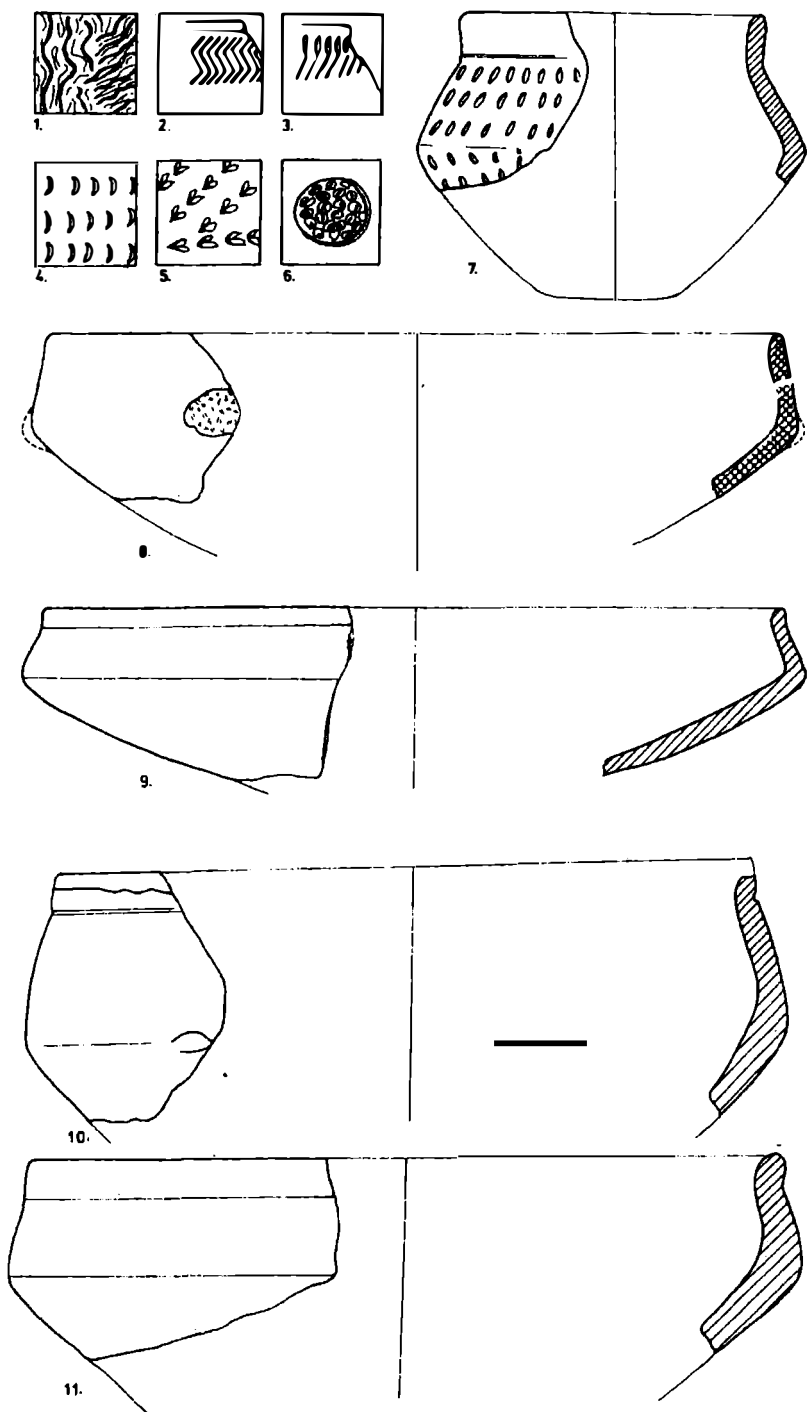

Fig. 3. Turia, din săpăturile lui Zoltan Szekely, *cultura Starčevo-Criș*, faza III B - IVA.

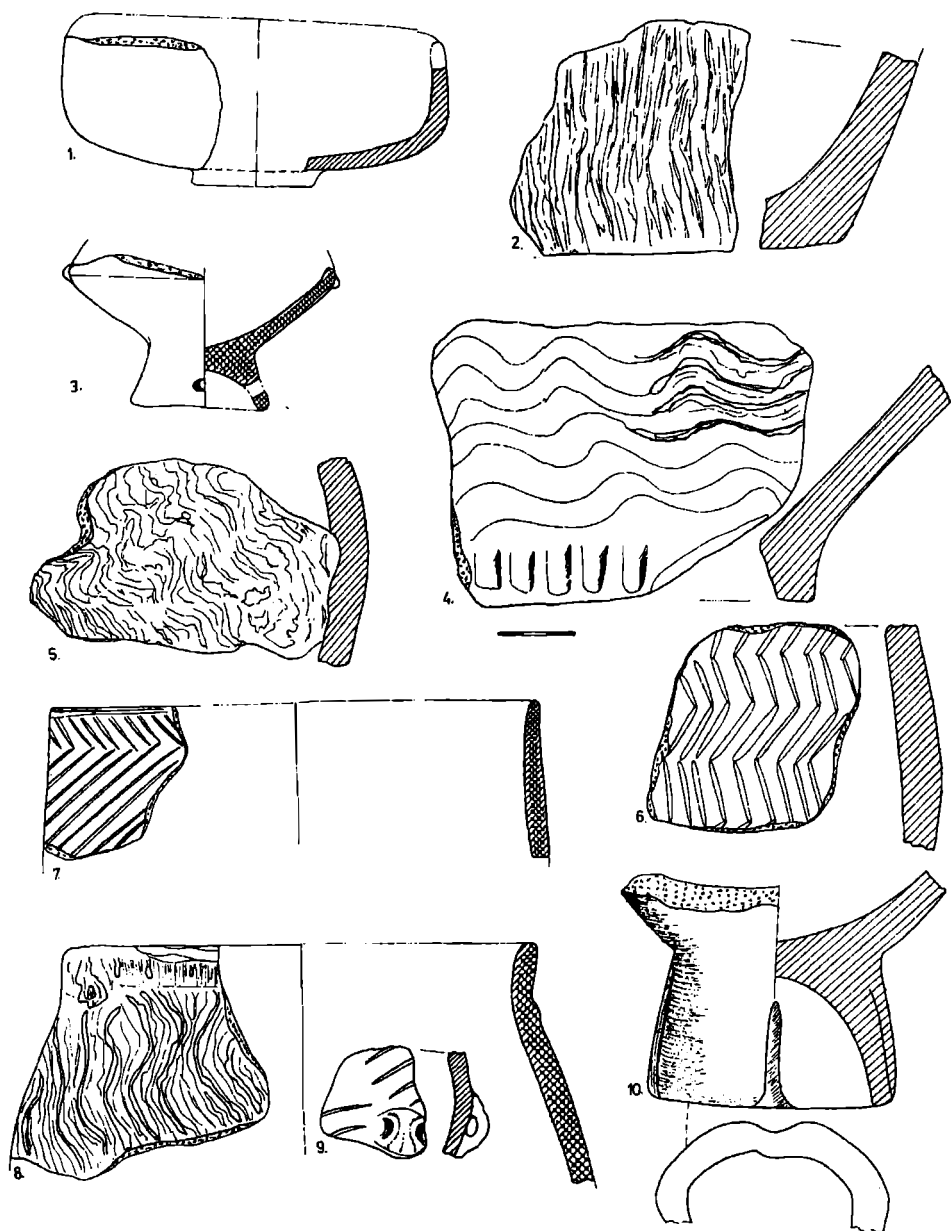

Fig. 4. Imeni, din săpăturile lui Zoltan Szekely, *cultura Starčevo-Criș*, 1, 3, 8 faza IIIB; 2, 4-5, 8 faza IVA, restul faza IIIB-IVA.

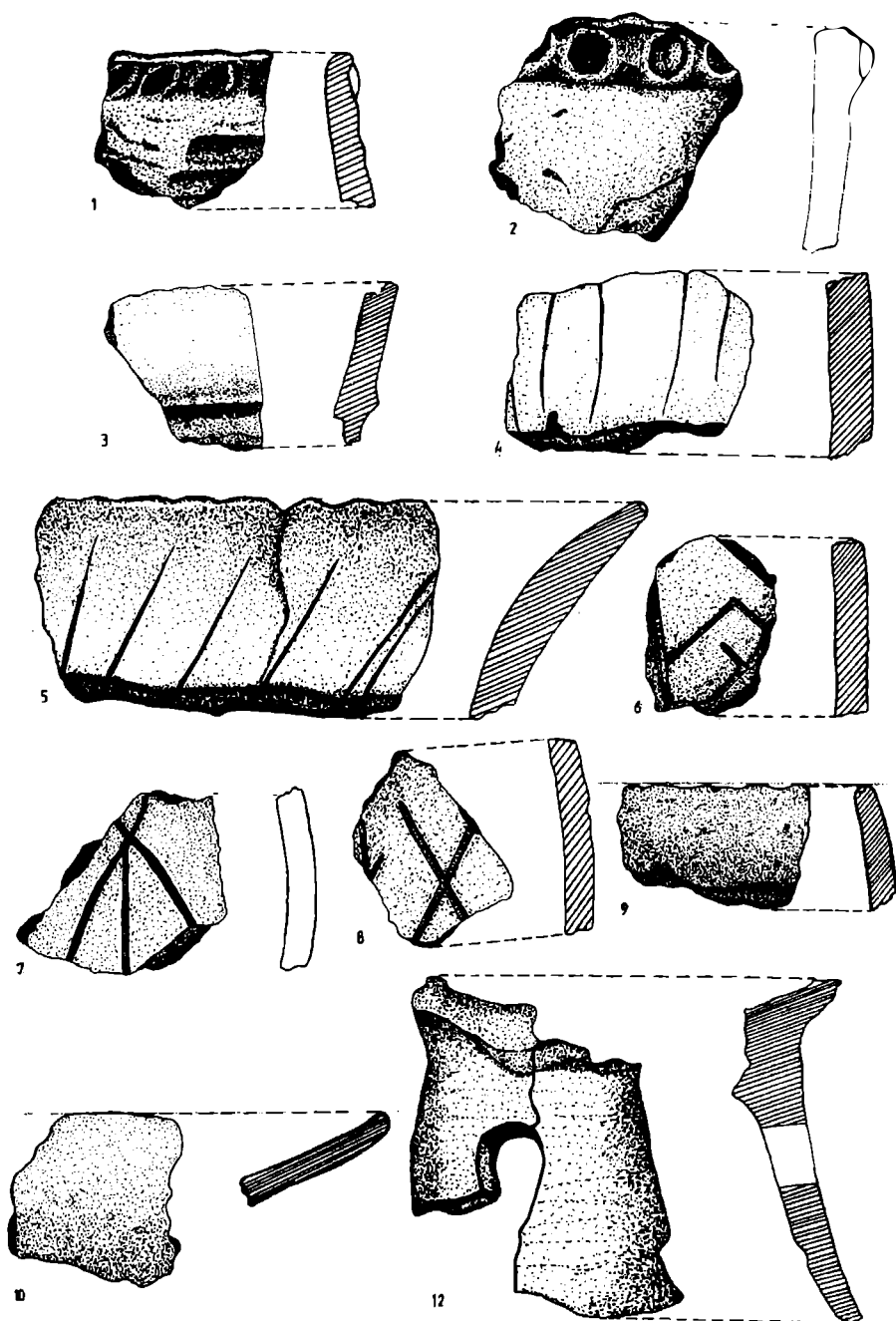

Fig. 5. Moldova Veche, săpături Gh. Lazarovici - Marian Gumă, materiale inedite, *cultura Starčevo-Criș, faza IVA*.

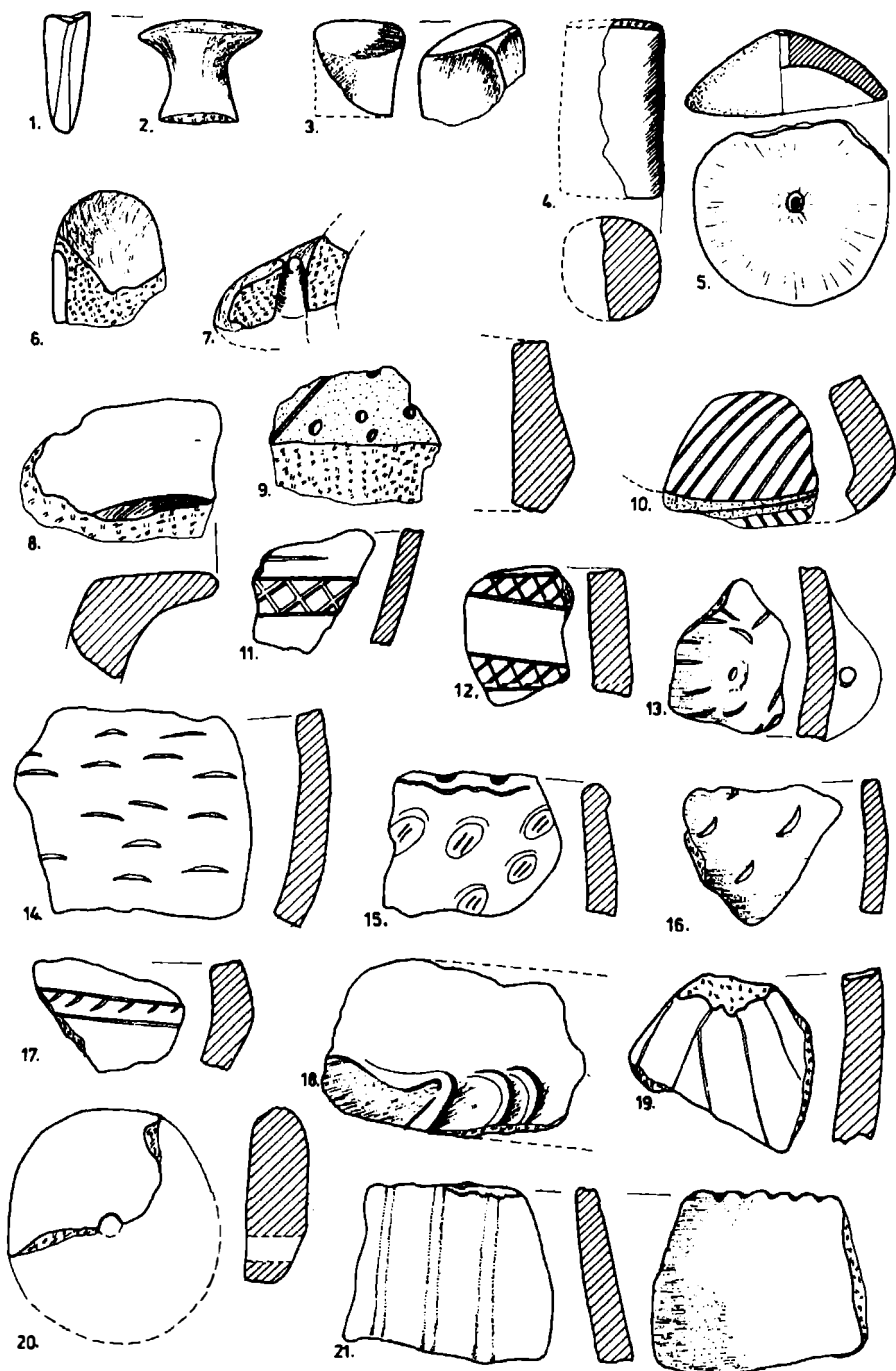

Fig. 6. Moldova Veche, săpături Gh. Lazarovici - Marian Gumă, materiale inedite, cultura Starčevo-Criș, faza IVA: 5, 10, 16 sinteză Starčevo-Vinča A = 'Starčevo IV'; 9 import Vinča A2; 11-12 elemente Dudești; 2-3 elemente karanoviene sau policrome.

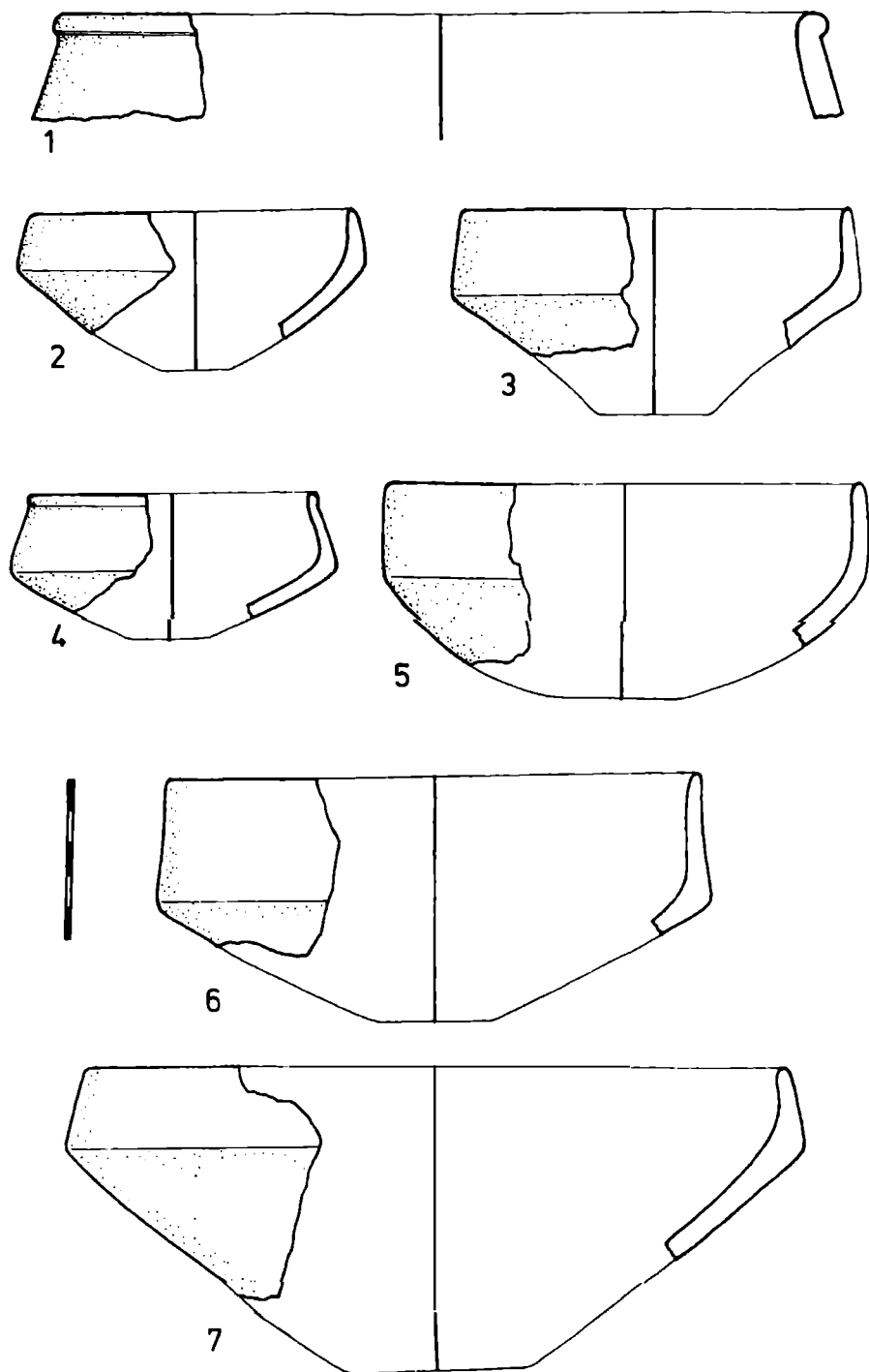

Fig. 7. Zăuan, cultura Starčevo - Criș, fază IIIB/IVA (după Gh. Lazarovici și Eva Lakó)

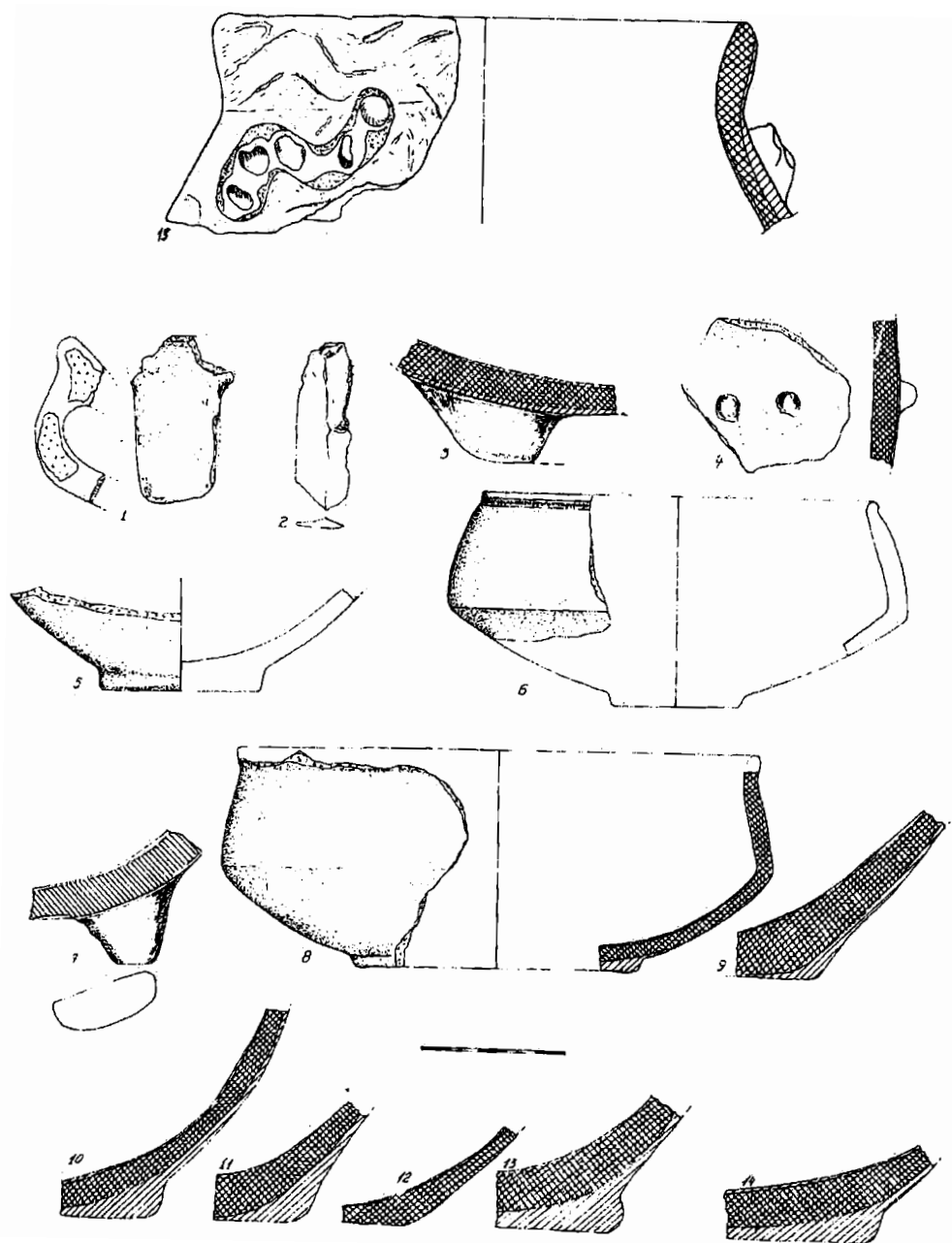

Fig. 8 Țaga, cultura Starčevo - Criș, faza III B/IV A, (după Zoia Maxim).